УДК 614.84 (477) “14/18”

Сташенко С.І., Черкаський інститут пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля МВС України

Витоки пожежного нагляду в Україні (XIV-XVIII ст.)

У статті на фоні сучасної статистики розглядаються проблеми організації пожежного нагляду в Україні у XIV–XVIII ст. Використовуючи нові архівні документи, автор вперше аналізує історичний аспект проблеми. Підіймає питання участі місцевої влади у функціонуванні системи пожежної охорони.

In this article the problems of the organization of the fire-supervision in Ukraine in the XIV-XVIIIth centuries are analyzed on the background of modern statistics. Using new archival documents the author analyzes for the first time the historic aspect of this problem and puts up the question of local authorities' participation in the function of fire-protection system.

Сташенко Сергій Іванович (1961 р.н.). Закінчив Вищу інженерну пожежно-технічну школу МВС РФ у 1993 р. Викладач кафедри організації служби і підготовки Черкаського інституту пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля МВС України. Тема наукового дослідження: *“Створення та розвиток Державного пожежного нагляду в Україні”.*

У 2000 році в Україні зареєстровано 61526 пожеж, з яких 58141 виникла на об'єктах, де функції з профілактики та гасіння пожеж здійснює Державна пожежна охорона МВС України [1]. Матеріальні збитки від них становлять 264,4 млн. грн. Внаслідок пожеж загинуло 2423 особи, у тому числі 149 дітей, та травмовано 1532 особи. Під час гасіння пожеж підрозділами пожежної охорони врятована 6901 особа.

Вогнем знищено і пошкоджено 17704 будівлі та споруди, 2142 одиниці автотехніки, 24203 т грубих кормів, 835 голів худоби та 1685 га лісових масивів. Відносні показники, що характеризують оперативну обстановку стосовно пожеж за 2000 рік, такі: на 10 тис. населення виникає 12 пожеж; на 1 млн. населення в середньому гине 49 осіб.

Щоденно в Україні виникало 168 пожеж, унаслідок яких гинуло 7 і отримувало травми 4 особи. Статистика свідчить, що в середньому по Україні кожна друга пожежа знищує або пошкоджує будівлю, кожною 18 пожежею знищується або пошкоджується одиниця автотехніки. Однією пожежею нанесено прямих збитків на суму 1,5 тис. грн.

Розподіл кількості зареєстрованих пожеж між містом та сільською місцевістю значною мірою залежить, відповідно, від переваги сільського або міського населення. У ряді областей (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Харківська) та в Криму кількість населення, що мешкає в містах, майже вдвічі більша за чисельність сільських мешканців. І, як наслідок, у цих областях більшість пожеж виникає в містах та селищах міського типу. Показник загибелі на 1 млн. населення у містах та селищах міського типу дорівнює 41.

На місці пожеж підрозділами пожежної охорони виявлено 3130 загиблих, з яких, згідно з висновками судово-медичної експертизи, взято на облік Державною пожежною охороною 2411 загиблих, у тому числі 148 дітей.

Причинами пожеж, під час яких найчастіше гинуть люди, залишаються: необережне поводження з вогнем – 1551 випадків (64,3% від загальної кількості загиблих), порушення правил обладнання та експлуатації електрогосподарства – 448 випадків (18,6%), пічного опалення – 179 випадків (7,4%).

У 2000 р. підрозділами Державної пожежної охорони МВС України було врятовано матеріальних цінностей на суму 433,2 млн. грн. У перерахунку на кожній пожежі рятувалося майна на суму понад 7 тис. грн.

Аналізуючи рівень протипожежного захисту в Україні порівняно з країнами СНД, слід відзначити, що Україна посідає одне з перших місць за кількістю пожеж та ступенем тяжкості наслідків від них. Так, за останні 10 років на об'єктах, підконтрольних органам Державного пожежного нагляду, виникло 481,3 тис. пожеж, унаслідок яких загинуло майже 20 тис. осіб. Вогнем знищено та пошкоджено 99,2 тис. будівель, 11,9 тис. одиниць автотехніки.

Складною залишається обстановка щодо загибелі людей на пожежах. Незважаючи на те, що населення України становить близько 1% населення світу, щорічна загибель людей від пожеж у нашій країні складає понад 4% від кількості загиблих з цієї причини на планеті.

Попередження пожеж є одним із головних завдань пожежної охорони України та добровільних пожежних товариств.

Історичний аспект вказаної проблеми не отримав повного та всебічного висвітлення як в українській, так і зарубіжній історіографії, а тому потребує подальшого дослідження та узагальнення.

Давня істина, що пожежу легше попередити, ніж ліквідовувати її наслідки, була відома нашим пращурам ще з часів Київської Русі. Проте перші правові документи з питань організації пожежного нагляду в Україні припадають на кінець XIV ст. Так, у привілеї польського короля Казимира III львівським міщанам у 1360 р. зазначалося, щоб міщани допомагали один одному при спалаху пожежі та руйнації будинків [2]. Вказівки щодо обережності в поводженні з вогнем отримували від польської та литовської влади й інші міста України, на які розповсюджувалося Магдебурзьке право. У багатьох випадках нагляд за дотриманням протипожежних вимог виконували війти [3].

Загалом упродовж XIV-XVI ст. нагляд за обережним поводженням з вогнем покладався на місцеву адміністрацію – старост, воєвод та війтів. Була сформована й система штрафних санкцій за порушення правил пожежної безпеки. Зокрема, з жалуваної грамоти литовського князя Сигізмунда київським міщанам (1506 р.) відомо, що за порушення вимоги не розпалювати вогонь серед ночі київський воєвода брав штраф 12 кіп грошей [4].

Укази щодо дотримання правил пожежної безпеки більш широко почали регламентуватися у XVII–XVIII ст. Саме в цей період правові документи з питань пожежної безпеки чітко виділяють два напрямки в організації пожежного нагляду – контроль за протипожежними заходами при будівництві та за дотриманням правил поводження з вогнем.

За часів козацької держави – Гетьманщини – пожежна справа отримала подальший розвиток. Виходить низка інструкцій, що вимагали мати запаси води при ратушах, на базарах, біля кожної торгівельної комори на випадок пожежі. У разі невиконання вимоги винного притягували до відповідальності, а торгівельне підприємство опечатували. Була видана й спеціальна інструкція для членів різних промислових та торгівельних цехів щодо організації гасіння пожеж. Між членами цеху розписувалися обов'язки кожного на випадок вогняного лиха, а також пожежний інвентар, який вони повинні були брати із собою. Відповідальність за керівництво діями членів цехових товариств лягала особисто на цехмістрів. У випадку ухилення від пожежної повинності порушників чекало покарання: "...а кого з цехового на пожежі не буде, крім серйозних на те причин, такого нещадно карати" [5].

Нагляд за пожежною безпекою в нічний час покладався на нічну варту. На кожну вулицю виставлялося по двоє чоловіків. Вони повинні були спостерігати за тим, щоб не палили вогонь по хатах. Крім найманої сторожі, домовласники зобов'язані були вночі виставляти ще й громадський караул. О цій порі заборонялося палити люльки на вулицях та розпалювати печі. Міщанам не дозволялося безцільно ходити по місту. В нічний час були заборонені також вечорниці та вуличні ігрища.

У добу Гетьманщини робляться спроби розв'язати проблему спустошливості пожеж та швидкого розповсюдження вогню шляхом поширення вогнетривких покрівельних матеріалів. Деякі з указів мали досить радикальний характер. Зокрема, інструкція Гадяцької полкової канцелярії для міської гадяцької старшини вимагала, щоб "старшина разом з осавулами зробили об'їзд вулиць, і в кого хати чи хліви соломою покриті, наказали ті солом'яні стріхи поскидати та на сторону позавозити" [6].

З метою захисту поселень від пожеж, що виникали внаслідок діяльності підприємств, виробничий процес яких вимагав використання вогню, ці підприємства в обов'язковому порядку виносилися за межі населених пунктів. З найбільш вогненебезпечними з них підписувався договір про відшкодування збитків місту у випадку розповсюдження на міські будівлі пожежі, що виникла на мануфактурі.

Як приклад, можна навести такий договір між сотенним отаманом міста Любеча Данилом Каменецьким та бригадиром Милорадовичем від 4 листопада 1781 р. Згідно з договором, Каменецький, який відкривав у місті винокурню, зобов'язувався: "...якщо б від моєї винокурні сталася пожежа і від неї підданим його бригадира любецьким постали збитки, я зобов'язуюсь ті збитки задовольнити" [7].

Якщо в литовсько-польський період основним напрямом у пожежній справі були деякі, хоча й елементарні, попереджувальні заходи, які поступово набували характеру законів-указів із системою покарань порушників, то за часів Гетьманщини були введені законодавчі акти, що регламентували нове будівництво. 7 серпня 1722 р. для Генеральної військової канцелярії був виданий указ, за яким наказувалося в селах після пожеж знову відбудовувати будинки лише поряд по два, в "одну жилу" і з розривом по ширині вулиці в 30 сажень.

30 серпня 1728 р. видається наказ губернаторам і воєводам з особливим розділом "Про нагляд за будівлями в містах і збереження від пожеж". Це був збірник усіх правил з попередження пожеж, що існували раніше. Наказ поширювався і на територію Гетьманщини. У цьому документі, зокрема, зазначалися відстань, яка повинна була існувати між будівлями, та заходи при будівництві будинків, лазень, печей і димоходів.

Однак у сільській місцевості виконання цих правил контролювалося недостатньо, а в містах також нерідко ігнорувалося. Міські окраїни Києва, Черкас, Житомира, Вінниці та інших міст і містечок по-старому являли собою скупчені дерев'яні споруди без будь-якого урахування протипожежних вимог.

31 жовтня 1748 р. був виданий сенатський указ "Про утримання в Києві обивательських караулів, закидних по вулицях рогаток і пожежних інструментів від магістрату", який упорядковував "загальну безпеку від злодіїв та пожеж". Київському магістрату було вказано створити по вулицях варти із місцевих жителів та утримувати необхідний пожежний інвентар [8]. У місті

було організовано декілька дружин для гасіння пожеж. Але серйозні заходи по боротьбі з пожежами почали здійснюватися лише у 80-ті роки XVIII століття.

У XVIII ст. поряд з місцевою адміністрацією пожежний нагляд покладався на місцеву поліцію та командування військових гарнізонів. Зокрема, 29 липня 1780 р. харківському городничому був виданий указ Слобідсько-Українського генерал-губернатора О.Румянцева-Задунайського: спостерігати за тим, щоб міщани в літню пору мали обережність у поводженні з вогнем. У Полтаві городничий повинен був об'їжджати двори і доглядати, аби в місті по вечірній зорі не розпалювали в будинках вогонь, а на випадок пожежі при будівлях завжди була вода.

У містах, які зберігали Магдебурзьке право, пожежний нагляд і надалі перебував у руках магістрату. Так, у Чернігові магістрат обирав з-поміж себе одного райцю, до обов'язків якого входило спостереження за дотриманням пожежної безпеки та організація гасіння пожеж. Він стежив за обов'язковою очисткою димоходів у місті та виконанням міщанами пожежної повинності [9].

Наприкінці XVIII ст. в Україні складається певна система пожежного нагляду, в якій найнижчою наглядовою ланкою були війти та соцькі, а найвищою – провінційні воєводські канцелярії та комісарства. Так, у записці вже згадуваного О.Румянцева-Задунайського від 2 листопада 1779 р. вимагалося, щоб "в лісах ті, хто пасе скотину та проводить різні роботи, вогню не розводили. За цим щоб спостерігали соцькі та війти в селах і хуторах, а за ними вели спостереження провінційні воєводські канцелярії та комісарства" [10]. Однак через надмірну кількість різноманітних обов'язків та відсутність чітких інструкцій пожежний нагляд проводився вищезазначеними органами нерегулярно, а іноді місцева адміністрація взагалі не звертала уваги на дотримання протипожежних заходів.

З другої половини XVIII ст. на воротах кожного двору вивішувалася дощечка з позначенням протипожежного інвентарю, з яким господар мав з'являтися на пожежу. Від кожних десяти дворів обирався десятник, який відповідав за участь чоловічого населення цих господарств у гасінні вогню. У листопаді 1784 р. з ініціативи малоросійського губернатора графа Румянцева-Задунайського на гроші, зібрані від ремісничих цехів Києва, були придбані три заливні труби, 39 діжок та 47 багрів. За їх збереженням спостерігав обраний жителями пожежний староста, до обов'язку якого входило своєчасне прибуття за пожежною тривогою до сараю з інвентарем та організація його підвезення до місця пожежі.

У 1787 році виходять "Тимчасові правила про заходи обережності від пожеж в поселеннях". Відповідно до цієї настанови домовласники були зобов'язані проводити огляди у своїх будинках та нагадувати мешканцям про заходи обережності від вогню. Кімнати в будинках дозволялося опалювати лише в денний час. У випадку вогняного лиха власники будинків, які були поблизу місця пожежі, були зобов'язані висилати людей на дах для гасіння іскор, що розліталися довкола.

Таким чином, упродовж XIV-XVIII ст., незважаючи на те, що справа пожежного нагляду набула державної ваги, єдиного державного органу з цього приводу так і не було створено. Наприкінці XVIII ст. назрівала нагальна потреба у скасуванні пожежної повинності та створенні професійних пожежних команд. Це дозволило в майбутньому зробити якісно новий крок у пожежній охороні населених пунктів. Адже весь попередній етап підготував правову та соціально-економічну базу для функціонування професійної пожежної охорони. її створення проходило нелегко та протягом тривалого періоду. Проте час диктував нові потреби суспільства в протипожежному захисті поселень.

Література

1. Криміногенна ситуація в Україні. Оцінка, тенденції, проблеми. – 2000. – К., ГШУОІ МВС України, 2001. – С. 66.
2. Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст. / Упор. М.Капраль. – Львів, 1998. – С. 33.
3. Інститут рукописів Центральної наукової бібліотеки ім. Вернадського, ф. 2, спр. 14842, арк. 172.
4. Ibid., спр. 14846, арк. 180.
5. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІА України), ф. 1524, оп. 1, спр. 1, арк. 3.
6. Ibid.
7. Інститут рукописів Центральної наукової бібліотеки ім. Вернадського, ф. 8, спр. 2106, арк. 4.
8. Полное собрание законов Российской империи. – СПб.: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830. – Т. 12. – Отделение I. – С. 916.
9. Багалій Д. Магдебурзьке право на Лівобічній Україні. – К., 1911. – С. 428.
10. ЦДІА України, ф. 1710, оп. 1, спр. 1847, арк. 15.

Надійшла до редколегії 25.02.2002 р.